

Медицински и философски идеи в трактата „За свещената болест“ от Хипократовия корпус

Ирена Боянова Станкова

Медицински университет-София

i.stankova@deos.mu-sofia.bg

Medical and Philosophical Ideas in the Treatise „On the Sacred Disease“ from the Hippocratic Corpus

Irena Boyanova Stankova

Medical University-Sofia

i.stankova@deos.mu-sofia.bg

Резюме: В статията е представен трактатът За свещената болест (Περὶ ἰερῆς νόσου De morbo sacro) от Хипократовия корпус в контекста на медицинското и философско развитие през V-IV в. в Гърция като един от най-важните текстове в установяването и развитието на рационалната медицина. В началото са дадени кратки бележки върху Хипократовия корпус и съвременни възгледи за авторството на трактатите. Анализират се идеите за отхвърляне на божествената природа на епилепсията, енцефалоцентричната теория и патологичната етиология на заболяванията.

Ключови думи: Corpus Hippocraticum, трактат De morbo sacro, медицински и философски идеи, принципи на рационалната медицина, древни разбирания за епилепсията, енцефалоцентрична теория

Abstract: The article presents the treatise On the Sacred Disease (Περὶ ἰερῆς νόσου De morbo sacro) from the Hippocratic corpus in the context of medical and philosophical development in the V-IV c. BC in Greece as one of the most important texts in the establishment and development of rational medicine. In the beginning, brief notes on the Hippocratic corpus and modern views on the authorship of the treatises are given. The ideas of rejecting the divine nature of epilepsy, the encephalocentric theory and the pathological etiology of diseases are analysed.

Keywords: *Corpus Hippocraticum, treatise De morbo sacro, medical and philosophical ideas, principles of the rational medicine, ancient understandings of the epilepsy, encephalocentric theory*

Изучаването на гръцките и римски източници за развитието на европейската медицина има важна роля за разбирането на медицинската епистемология и философските и медицински идеи, залегнали в нейните начала. В България малцина са се занимавали с преводи и изследвания в тази област и едва в последните години наблюдаваме по-засилен интерес към античните извори. Познаването на възгледите на древните философи и лекари спомага за анализа на основите на философията на медицината.

Сред най-ценните източници е *Хипократовият корпус (Corpus Hippocraticum)*, колекция от над 60 медицински съчинения от V-IV в.пр.Хр., написани на йонийски диалект, който се използвал в първите гръцки научни съчинения. Те били събрани през III-II в.пр.Хр. от учени в Александрийската библиотека, като се предполагало, че едни трактати са дело на самия Хипократ (ок. 460-370/7 г.пр.Хр.), а други са произведения на негови съвременници и ученици.

През I в.сл.Хр. лексикографът Ероциан подготвил списък с Хипократовите произведения и глосарий. Той не се съмнявал в авторството на съчиненията или в автентичността им, като включил в списъка допълнителни писма с неясен произход.

Авъл Корнелий Целз (25 г.пр.Хр.-50 г.сл.Хр.) бил първият римски енциклопедист, автор на 8 книги *За медицината*, който цитирал пасажки от различни трактати, показвайки познаване на идеите в съчиненията.

Клавдий Гален (129-216 г.), най-известният учен и лекар през II в.сл.Хр., изучавал и коментирал в своите трактати съчиненията в Хипократовия корпус. Гален определял Хипократ като най-добрият лекар, който трябвало да служи за пример и за лекарите по негово време. Той се превърнал в най-известният разпространител на Хипократовите медицински идеи в римската медицина и в следващите векове.

През VI и VII в. в Александрийската медицинска школа отново се зародил екзегетически интерес към Хипократовите съчинения, коментирани от „ятрософисти“, едновременно лекари и философи, сред които били Паладий, Йоан от Александрия, Стефан от Атина или Александрия и др. Едно от най-коментираните произведения било *Афоризми* и те го определяли като фундаментално, тъй като разглеждало различни части на лечебното изкуството. Бил създаден т.нар. *Александрийски канон* от 12 трактата,

изучавани от бъдещите лекари, за което свидетелствали и арабски източници, като ядрото се състояло от *Афоризми, Прогнози и Епидемии*.

Най-многобройни били преводите на латински език, като изследователите ги разделят в три периода: късноантични, средновековни между XI и XIV в. и ренесансови. Ранните преводи от V и VI в. били направени от старогръцки оригинали и представляли директната традиция на съчиненията. В латинските манускрипти от IX в. *Codex Ambrosianus G 108* (Милано, *Biblioteca Ambrosiana, MS Gr.108*) и *Parisinus lat. 7027* (Париж, *Bibliothèque nationale de France, MS 7027*) се пазят много от тези стари преводи.

Манускриптът *Vindobonensis med. IV* съдържа 12 съчинения, *Marcianus Venetus 269* (XI в.) – 58 съчинения, а *Codex Vaticanus graecus 276* (XII в.) – 62. Анализът на тези манускрипти, заедно с *Parisinus 2253* (XI в.), *Laurentianus 74, 7* (XI в./XII в.) предполага, че те са преписани в скриптории във Византия и след това са пренесени в Западна Европа. В *Laurentianus 74, 7* са открити хирургически съчинения от античността до VII в.

Сирийските и по-късните арабските преводи на Хипократовите съчинения пренесли античната гръцка теория и практика в ислямската медицина. Началото било поставено през VI в. от Сергий, който бил презвитер и главен лекар в град Резайна. Хунайн ибн Исхак (809-873/77) бил най-известният учен, лекар и преводач, който организирил групи, превеждащи от старогръцки и сирийски на арабски език, тъй като през IX в. арабският станал основен език в страната.

Най-прославеният ислямски учен, философ и лекар бил Ибн Сина, известен с латинизираното си име Авицена (980-1037), бил повлиян от Хипократовата медицина и я представял в своите близо 240 произведения. Неговото съчинение *Канон на медицината* било изучавано също и в европейските медицински университети. Еврейският учен и философ от Кордоба Моисей Маймонидес (1138-1204 г.) практикувал като придворен лекар в Кайро, преподавал медицина и се занимавал с преводи и коментари на медицински съчинения. В арабско-ислямската традиция ползвали основно възгледите на Гален относно Хипократовите съчинения и неговите коментари били преведени, с което той се превърнал в посредник в рецепцията на гръцките медицински теории и практики.

През Ренесанса във Венеция през 1526 г. било представено първото издание (*editio princeps*) на Хипократовите произведения на старогръцки език: *Asul. Omnia opera Hippocratis, Venetiis in aedibus Aldi et Andreae Asulani, 1526*. Първият превод на латински език на съчиненията, издаден в Рим през 1525 г., бил на *Марк Фабий Калв* (*Marcus Fabius Calvus*), а вторият – на *Ян Корнарий* (*Janus Cornarius*) от 1546 г. Това били най-

използваните преводи през XVI в., въпреки че много лекари четяли и Галеновите коментари върху Хипократовите съчинения, изучавани в медицинските университети.

През XIX в. били открити нови средновековни манускрипти, приети от специалистите като част от медицинската колекция. Първото съвременно издание на Хипократовия корпус принадлежи на френския филолог *Емил Лумпе: Émile Littré. Oeuvres complètes d'Hippocrate. Paris, 10 vols., 1839-1861.*

Други известни публикации са: в Германия – *Corpus Medicorum Graecorum* (1927-2014 г.), в САЩ – изданието на *Loeb Classical Library в 11 тома на Harvard University Press* (1923-2018 г.) и във Франция – *Collection des Universités de France, Les Belles Lettres, Paris* (1920-2018 г.).

След изследване през 1931 г. на *Лудвиг Еделщайн* върху Хипократовите съчинения, в което се изразява скептицизъм относно авторството им от историческата личност Хипократ, в специализираната литература започва да се използва изразът „Хипократов автор“, тъй като няма сигурно историческо свидетелство, че някое съчинение принадлежи на Хипократ.

Едно от най-известните съчинения, отразяващо материалистичното мислене и зараждането на рационалната медицина, е *За свещената болест (Περὶ ἱερῆς νόσου De morbo sacro)*, наречено така по името, което използвали за болестта *епилепсия*, при която се търсела божествена намеса. Трактатът има важно значение в историята на античната гръцка медицина, тъй като отхвърля разбирането за свръхестествената причина за болестите и посочва, че мозъкът е седалището на разума.

През VIII в. пр. Хр. в началото на *Илиада* Омир разкрива вярванията на древните гърци за появата на някои заболявания и лечението им, и свидетелства за едновременното практикуване на магическа и практическа лечебна дейност. Епидемиите се приписвали на боговете, които наказвали хората заради провинения и те можели да ги излекуват. Едновременното съществуване на религиозна и рационална лечителска дейност продължило и през следващите векове. В средата на V в. пр. Хр. голяма популярност придобила т.нар. *храмова медицина*, свързана с обожествяването на Асклепий и превръщането на неговите светилища, наречени *асклепейони*, в място за изцеление. Най-прочутото светилище било в Епидавър, смятан за негово родно място и там се стичали хора от цяла Гърция, като по-късно се появили и други храмове. Част от лечението било преспиването в тях (наречено *ἐγκοίμησις enkoimēsis*, на латински *incubatio*), като Асклепий се появявал сам, с дъщерите или синовете си, за да излекува болния или да прати пророчески сън за лечението. Сънят бил основна част от

общуването с бога, но ако той не се появил, се смятало, че не желаел да го стори. В замяна болният обещавал жертвоприношение и дарове.

Периодът в края на VI в. пр. Хр. - началото на V в. пр. Хр. съвпаднал с обособяването на центрове, в които се развивала материалистичната медицина – в гръцката колония Кротон в Южна Италия, в Книд в югозападна Мала Азия и на о-в Кос. С течение на времето започнало обучение на желаещи да учат медицинско изкуство срещу заплащане и необходимост от записване на всичко, свързано с преподаването и изучаването на симптомите на болестите, начина на лечение и прилагането на лечебните средства. В тези съчинения се наблюдава десакрализирането на болестите и отделянето на медицината от философията, като се търсели естествени причини за патологичната етиология. Най-известните лекари следвали хилозоистичната философия на Питагор, Анаксагор, Емпедокъл, Демокрит и др.

Пол Карик (Carrick 2001) определя, че:

„Каквито и ползи да са дошли от философията чрез гръцката медицина, гръцката медицина също е получила от ранните досократически философи стремежа да освободят лечебното изкуство от магията и суеверието.“ (Carrick 2001:27).

Утвърдила се професионализацията на медицината и методологията на изследването: познанието за битието, за тялото и душата на човека като част от всеобщата природа, изследването чрез наблюдение, опит и анализ. Развили се различни медицински теории, обвързани с идеите на философите, сред които хуморалната теория, пневматичната теория, теорията за влиянието на климата, географската среда и др. Поставило се началото на медицинската епистемология.

В началото на съчинението *За свещената болест* авторът заявява, че не смята болестта епилепсия за божествена или свещена, тъй като има материалистична *природа* (*φύσις phýsis*) подобно на останалите болести:

„Относно така наречената *свещена болест* нещата стоят по следния начин: не смятам, че тя е по-божествена или по-свещена от другите, а напротив, тя има собствена природа, откъдето произлиза, подобно на останалите заболявания. Хората поради неопитност и удивление са определяли природата и причината ѝ като божествено дело, тъй като е различна от другите болести, но докато смятат, че е божествена поради трудността да я разберат, те опровергават това мнение с лесния начин на лечение чрез пречиствания и заклинания.“ (Morb.Sacr. 1) [1]

При други болести също се среща необичайно поведение на болните, но никой не ги нарича свещени. Първите, нарекли я така, били заклинатели и лечители-шарлатани, които посочвали божествена намеса, тъй като не успявали да я излекуват. Те предлагали различни средства за лечение, като приемането или избягването на някои храни, забрана за носене на черен цвят и други действия, които според тях биха могли да помогнат. Ако болестта спирала, те си приписвали заслугите, но искали да избегнат злепоставянето, когато болният не се подобрявал и тогава прехвърляли вината на боговете:

„Струва ми се, че тези, които по този начин се заемат да лекуват тези болести, не ги считат нито за свещени, нито за божествени, защото ако болестта се унищожава с такива очиствания и с такова лечение, то какво пречи други подобни средства да я предизвикат у хората и тя да ги нападне; следователно причината не е божествена, а е нещо човешко.“ (Morb.Sacr. 1)

Поради невежеството си обикновените хора я свързвали с намесата на различни богове в зависимост от проявените симптоми:

„Ако болните подражават на кози, мучати се гърчат на дясната си страна, казват, че причина е майката на боговете. Ако болният вика по-силно и енергично, го оприличават на кон и казват, че причинител е Посейдон. Ако има изпражнения, както често се случва при тази болест, причинител е Хермес Енодиос; ако са воднисти и тънки като при птиците, причинител е Аполон Номиос. Ако от устата му излиза пяна и удря с крака, причинител е Арес. Ако има нощен страх и обезумял скача от леглото и бяга навън, казват, че е нападение на Хеката и атака на Героите.“ (Morb.Sacr.1)

Авторът определя първо болестта като наследствена:

„Тази болест, както и другите, започва по наследство; ако от флегматик се ражда флегматик, от холерик – холерик, от охтичав – охтичав, от болен от слезка – болен от слезка, какво пречи, ако бащата и майката я имат, да я няма някой от потомците?“ (Morb.sacr. 2)

Източникът на епилепсията се открива в мозъка:

„Причината за тази болест е мозъкът, както е и при други тежки заболявания.“ (Morb.Sacr. 3)

Следвайки *хуморалната теория* за неправилното смесване на основните течности в тялото като причина за заболяванията, Хипократовият автор посочва като патологична етиология излишъкът на *флегма /слуз* в мозъка:

„Тази болест се проявява при флегматиците, при холериците не се наблюдава. Тя започва да се заражда у ембриона в утробата още преди да се роди, защото мозъкът се очиства и расте подобно на останалите телесни части. Ако очистването е правилно и умерено, и течението не е нито повече, нито по-малко от нужното, така [детето] ще има най-здравата глава, но ако течението от целия мозък е повече и стане голямо разтапяне, ще има болна глава, изпълнена с шум и няма да издържа нито на слънце, нито на студ. Ако изтичането стане от една част, от око или от ухо, или някаква вена се свие, онази част се влошава, тъй като има и разтапяне, но ако не настъпи очистване, а [течността] се задържи в мозъка, така по принуда става флегматик.“ (Morb.sacr. 5)

Платон също смятал, че някои заболявания били причинени от разрушаване на естествените тъкани и преминаването им в болестотворни течности, които увреждали най-напред кръвта, като са посочени различни видове жлъчка – черна, зеленикава, жълта; слуз и др.:

„Но има и трети вид болести, за който вид трябва да предположим три вида причини: първата е въздухът, втората – слузта и третата – жлъчката. (*τρίτον δ' αὖ νοσημάτων εἶδος τριχῆ δεῖ διανοεῖσθαι γινόμενον, τὸ μὲν ὑπὸ πνεύματος, τὸ δὲ φλέγματος, τὸ δὲ χολῆς.*)“ (Платон 1990: 548)

За него причината за душевните болести и страдания, както и проявата на някои качества, била свързана с невъзможността за отделянето на течностите, които

„се вият вътре и смесват своята пара с движението на душата, те причиняват всякакви болести, по-тежки или по-леки, по-многобройни или по-малотрайни. Те се нахвърлят върху трите седалища на душата и според това, кое от тях нападат, предизвикват най-различните видове недоволство и огорчение, дързост и страхливост, забравяне и несхватливост.“ (Платон 1990: 551)

В трактата е застъпена и т.нар. *пневматична теория*, която следва философските разбирания на Анаксимен и Диоген от Аполония за ролята на *въздуха/пневма (πνεῦμα /πνεύμα)* като основна природна субстанция и носител на *разбиране/интелигентност* в

телата. Живите същества го вдишвали с раждането си и издишвали по време на смъртта си, но при хората и животните имало разлика по отношение на движението, температурата, сгъстеността и други качества. Запазен е фрагмент от Диоген с неговото учение за въздуха:

„Освен това, в допълнение към тези, съществуват и следните важни указания: хората и всички други живи същества живеят благодарение на въздуха, който вдишват, и това за тях е едновременно душа (живот) и интелигентност, както беше показано ясно в този трактат; и ако той им бъде отнет, интелигентността също ще ги напусне.

Смятам, че това, което хората наричат въздух притежава интелигентност; освен това чрез него се ръководят всички създания и той управлява всичко; заради това ми изглежда, че той е бог и достига навсякъде, управлява и присъства във всичко. И няма нещо, в което да липсва, но делът му е различен и има много форми на самия въздух и на интелигентността. Многообразен е по форма – по-горещи по-студен, по-сухи по-влажнен, по-неподвижен или по-бърз; и има много други различия и безкрайни (форми) на вкус и цвят. Също така във всички живи същества душата е една и съща, (а именно) въздух, потопъл от външния, в който живеем, но много по-студен от този, който е по-близо до слънцето. Тази степен на топлина не е еднаква при всяко живо същество (наистина не е една и съща при различните хора), не се различава много, а по-скоро е сходна. Всъщност никое от нещата, подлежащи на промяна, не може да бъде точно като нещо друго, без да стане същото като него. Тъй като промяната е многообразна, живите същества също са многобройни и не си приличат нито по форма, нито по начин на живот, нито по интелигентност, поради големия брой (резултати от) промени. Въпреки това всички те живеят, виждат и чуват благодарения на едно и също нещо (въздуха) и всички притежават останалата част от интелигентността от едно и също нещо.“ (Freeman 1948: 88).

В *За свещената болест* е описано как въздухът влиза през *съдове/вени* (*κατὰ τὰς φλέβας*), разпространява се чрез по-малки вени (*κατὰ τὰ φλέβια*), охлажда тялото и го напуска:

„Въздухът обаче не може да стои на едно място, а се движи нагоре-надолу; ако спре някъде и се задържи, то тази страна, където той стои неподвижен, изтръпва.“ (Morb.Sacr. 4)

Спирането на епилептичните припадъци зависи от смесването в съдовете на флегмата с кръвта и приемането в тях на въздуха, подпомагащ възстановяването. Лечението следва принципа на алопатията, при който лекарят прилага противоположното, като в случая топлата кръв намалява изстудяването на мозъка:

„Лечението на това заболяване е трудно, защото мозъкът е станал противоположно по-влажнен и флегмата обилно се разлива, образуват се по-гъсти катарии и нищо не може да се направи тя да бъде отделена или мозъкът да се изсуши: той е пълен с течност.“ (Morb.sacr. 11)

Течението от мозъка в едни случаи достига до сърцето, в други – до сърцето и белия дроб, в трети – до корема и предизвиква различни прояви. При вдишване въздухът първо достига до мозъка, след това навлиза в белите дробове и съдовете, които го пренасят до останалите части на тялото и е необходим за движението на крайниците. Когато съдовете са запушени с флегма, те не могат да разнасят въздуха и това предизвиква различните прояви на епилепсията. Тя се е разляла в кръвта, охладила я е и се затруднила движението ѝ.

Деца, при които има голямо количество флегма, умират, тъй като съдовете им са малки, за да я приемат и кръвта им силно се изстудява, докато при възрастните съдовете са големи и това ги спасява от смърт или от парализа. Тя обикновено изтича в лявата страна на тялото, където съдовете са по-големи и многобройни. Това се случва, особено при децата, при внезапно охлаждане на главата, като влияние могат да окажат и ветровете, а при възрастните от значение е и годишното време. Тези възгледи отразяват идеите на Хипократовата медицина за т.нар *екологичен холизъм (environmental holism)*, при който човек е неотнимаема част от макрокосмоса и е под влияние на околната среда.

Северният вятър сгъстява въздуха и премахва влагата, докато южният вятър разрежда въздуха и въздейства върху телата:

„При когото тази болест се е появила в детството, той страда при промяна на ветровете и получава припадъци, особено при южни ветрове.“ (Morb.sacr. 11)

Подробно е описана смяната на ветровете и какво причиняват те на хората:

„Според мен епилепсията се проявява при смяна на ветровете и особено при южните ветрове, след това при северните и накрая при останалите; първите са най-силни от ветровете и най-много се противопоставят един на друг по посока и сила.“ (Morb.sacr. 13)

Мозъкът е здрав, когато в него има балансирано съотношение между качествата топло, студено, сухо и влажно. Той се движи, когато противоположно е овлажен и

движението води до необичайни възприятия от страна на очите и ушите, до халюцинации и бълнуване, а вследствие на това се уврежда и мисленето:

„Всичко това произлиза от мозъка, когато не е здрав или е по-топъл, по-студен, по-влажнен или по-сух от природата си, или когато почувства нещо, което е против обичайната му природа и не е привикнал. Полудяваме от влажността му; когато е по-влажнен от обичайното, започва да се движи и докато е в движение нито зрението, нито слухът са в покой, и понякога болните виждат и чуват друго нещо, а езикът произнася това, което болният всеки път вижда или чува. Човек разсъждава правилно, когато мозъкът стои неподвижно.“ (Morb. sacr. 14)

Една от идеите е, че мозъкът може да бъде нападнат и от жлъчка, и следователно има два вида проявление на болестта: при изобилие на флегма болните са тихи и не викат, докато при наличието на жлъчка болните викат и не могат да стоят на едно място.

Енцефалоцентричната философска парадигма, поддържана от Алкмеон, Питагор и Платон, намира медицинско обяснение в трактата, както и на други места:

„Поради това смятам, че мозъкът притежава най-голяма сила в човека; когато е здрав, той е тълкувател от въздуха за всичко, което се случва и въздухът му предоставя това разбиране. Очите, ушите, езикът, ръцете и краката изпълняват това, което мозъкът узнава, защото цялото тяло получава разбирането от участващия въздух. Мозъкът е разпространителят към съзнанието; когато човек вдиша въздуха, той първо отива в мозъка и след това се разсейва в останалото тяло, оставяйки в мозъка своята сила и това, което има като разбиране и мисъл. Ако първо отиде в тялото и след това в мозъка, ще остави разпознаването в плътта и съдовете, и ще стигне в мозъка топъл и нечист, смесен с влагата на плътта и кръвта, така че няма да бъде точен.“ (Morb.Sacr. 16)

Метафорично са изобразени мозъкът и вдишаният въздух, като е използвана и характерната философска терминология. Мозъкът е *тълкувател-херменевт* (*ἑρμηνεύς hermēneus*) и *разпространител* (*διαγγέλλων diangéllōn*) сред тялото на *съзнанието* (*σύνεσις sýnesis*), което му е вътрешно присъщо.

Въздухът (*πνεῦμα πνέματα*) притежава *сила* (*ἀκμή aktē*), *възприятие/разбиране* (*φρόνησις phrōnēsis*; *φρόνιμον phrōnimon*; *φρονήσιος phronēsios*) и *мисъл* (*γνώμη gnōmē*), които първо трябва да предаде на мозъка, за да достигне *разпознаването* (*διάγνωσις diágnōsis*) до него в цялата му точност. Така вдишаният въздух е представен като посредник и преносител, снабдяващ мозъка с възприятия за външната среда, а мозъкът

преработва достигналата информация и след това изпраща сигнали до останалите части на тялото.

Отхвърлено е разбирането, че мисленето се извършва в диафрагмата и сърцето, с което не се приема кардиоцентричната теория. Диафрагмата, наречена *φρένες phrénēs pl. ум, разум*, е получила името си *случайно* (*τῆ τύχη tē týchē*) и *по обичая* (*τῷ νόμῳ τῷ νόμῳ*), а не че наименованието има нещо общо с *природата* ἢ (*τῆ φύσει tē phýsei*). Другото неправилно мнение е, че разсъжденията се извършват в сърцето:

„Някои казват, че мислим със сърцето и то изпитва тъга и размишлява. Това не е така, то се съкращава като диафрагмата и дори повече поради тези причини: от цялото тяло към него се насочват съдове, които то държи затворени и усеща, ако у човека се появи тъга или напрежение. У тъгуващия тялото трепери и се стяга, което се случва и когато човек е много щастлив; затова сърцето и диафрагмата най-вече чувстват. На тях не е присъщо мисленето, а мозъкът е причина за всички тези неща, тъй като пръв от намиращите се органи в тялото приема разбирането от въздуха. Ако настъпи някаква по-силна сезонна промяна във въздуха и самият въздух стане различен, мозъкът пръв го усеща; затова му се случват най-острите, тежки, смъртоносни и трудни за разбиране от неопитните [лекари] болести.“ (Morb.Sacr. 17)

В последната глава се обобщават причините за възникване на епилепсията и на останалите заболявания: основно е това, което се приема в тялото и се отделя от него, а също роля има и околната среда – студът, слънцето, ветровете и други климатични промени. Тъй като са обвързани с *макрокосмоса*, в този смисъл би могло да се говори за божествения характер на болестите, но едновременно лекарят следва да помни, че заболяванията са и човешки.

Лекарят трябва да използва *удобния момент* (*καιρός kairós*) и в едни случаи да увеличава, а в други – да намалява храната. При всяка болест следва да ползва всяко лечебно средство, което ἢ е най-враждебно (*πολεμιώτατον polemiōtaton*), прилагайки принципа за лечение с противоположното. С правилния режим той ще възстанови баланса между основните качества в тялото – сухото, влажното, топлото и студеното, разпознавайки времето за приложение на лечебните средства и така ще приложи *терапевтичния холизъм* (*therapeutic holism*), който лекува цялото тяло. Това предлага рационалната медицина, която няма нищо общо с предишната практика на лечителите-шарлатани, наречена презрително *необразованост, некултурност* (*βαναυσίη banausíē*):

„Всеки, който знае да извърши такава промяна у хората и може да направи чрез диета човека влажен и сух, топъл и студен, той би излекувал и тази болест, ако разпознае удобното време за прилагане на полезните средства, без да ползва очиствания, магически действия и цялата подобна необразованост.“ (Morb.Sacr. 18)

Представеният трактат *За свещената болест* от Хипократовия корпус е основополагащ за разбирането не само на различни медицински, но и на философски идеи в периода V-IV в.пр.Хр., развити в медицинско съчинение. Поставянето на етиологията на болестите и тяхното лечение на рационална основа е времето, в което античната гръцка медицина и философия си взаимодействат, за да отхвърлят идеите за божествена намеса в макрокосмоса и микрокосмоса на човешкото тяло, и медицинското изкуство да определи холизма като основен подход в лечебната дейност.

Бележки:

[1] Преводите в статията са от старогръцки език и са дело на автора.

Библиография:

Платон, 1990. Тимей (превод от старогръцки Г. Михайлов). В: *Диалози*, т. IV. София: Наука и изкуство. (Platon, 1990. Timey (prevod ot starogratski G. Mihaylov). V: Dialozi, t. IV. Sofia: Nauka i izkustvo) [In Bulgarian]

Хипократ, 2020. Трактати. (превод от старогръцки И. Станкова). София: Изток-Запад. (Hippokrat, 2020. Traktati. (prevod ot starogratski I. Stankova). Sofia: Iztok-Zapad. (Hippocrates, 2020. Iztok Zapad) [In Bulgarian]

Carrick, Paul J., 2001. *Medical Ethics in the Ancient World*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.

Prioreschi, Pl., 1996. *A History of Medicine: Greek medicine*. Vol. II, second edition. Omaha: Horatius press.

Freeman, K., 1948. *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers* at sacred-texts.com

Hippocrates, *De morbo sacro*. STAT [viewed May 05, 2023]. Available from: http://www.poesialatina.it/ns/Greek/testi/Hippocrates/De_morbo_sacro.html